

Semanttinen paralleeli vai merkityslaina?

Suomen kielen *aika*-sanan tavallisin vastine nykyvenäjässä on *vrëmja* (< ksl. *vrëmę*; muinaisven. *verëmja*). Venäjän *vrëmja* voi tarkoittaa 1) tasajatkuista, rajatonta aikaa, 2) rajallista, määräpituista aikaa tai ajanjaksoa, ja näin ollen sekä suomen että venäjän substantiivin merkitysisällisyys on kutakuinkin sama. *Vrëmja*-sanana rinnalla venäjässä käytetään myös substantiivivia *porà*, jonka merkitys on kuitenkin suppeampi ja selvästi *r a j a l l i n e n*; esim. *vsjâkomu dëlu svojâ porâ* 'joka työllä on oma aikansa', *nastâla porâ doždëj* 'on tullut sateiden aika', *jâgodnaja porâ* 'marja-aika', *vesënnjaja porâ* 'kevätaika', *porâ ložitsja spat* 'on aika panna maata'. Eräitä esimerkkejä muista slaavilaisista kielistä: ukr. *pôry rôku* 'vuodenajat', valkoven. *parâ isci dadômu* 'on aika mennä kotiin', puol. *pora żniw* 'elonleikkuu-aika'. On ilmeistä, että rajallista aikaa tarkoittavan *porâ*-sanana alkumerkitys on ollut 'suotuisa, sopiva aika' (sanana etymologiasta ks. M. Vasmer, REW III 407, A. Brückner, SEJP 431 ja J. Pokorny, IEW I 816). Sama merkitys on varmasti ollut myös *pora*-sanana kanta-slaavilaisella synonyymilla **doba* (esim. ukr. *dôbâ = porâ*, serb. *dôba* 'sopiva, määrätty aika; ikä', puol. *doba* 'oikea aika, ajankohta; vuorokausi', muinaisven. *doba* 'utilitas'; vrt. goot. *gadaban* 'passen, sich ereignen'; ks. E. Berneker, SEW I 203 ja M. Vasmer, REW I 356). *Pôra* esiintyy myös bulgariassa, jossa se nykyisin tarkoittaa ikää. Tämä merkitys on ilmeisesti sekundäärinen, ja se on kehittynyt merkityksestä 'täysi-ikäisyys, kypsä ikä' (vrt. bulg. *na pôra čovëk* 'kypsässä iässä oleva mies'). *Pora*-sanana alkumerkityksen ['sopiva, otollinen aika'] pohjalta selittyvät luontevasti täysi-ikäisyyden, sukupuolikäypyyden ja kypsän miehuuden merkitykset, jotka tällä sanalla on muissakin slaavilaisissa kielissä: ven. *čelovëk v (pôlnoj) porë* 'mies kypsässä (miehuuden) iässä'; ukr. *na porî* 'täysi-ikäiseksi, aikuiseksi varttunut', *stâty na porî* 'tulla täysi-ikäiseksi, tulla naimaikään (tytöstä)'; puol. *panna w swej porze* 'reife Jungfrau', *być w porze wieku* 'in der Blüte der Jahre stehen'.

Substantiivista *porâ* on pohjoisivenäjässä luotu *-ast*-johtimen avulla adjektiiviva *porâstyj*, jonka perusmerkityksiä ovat 'täysi-ikäinen, -kasvuinen, parhaassa iässä oleva; kypsä; kelpo; luja, voimakas'. Mainitun johtimen liittyminen *porâ*-sanaan tuntuu perin oudolta. Suffiksi *-ast* on tosin denominaalinen, mutta se liittyy yleensä vain ruumiinosia merkitseviin substantiiveihin (esim. *lob ~ lobâstyj* 'suuriotsainen', *gubâ ~ gubâstyj* 'paksuhuulinen', *gôrlo ~ gôrlostyj* 'kurkku' ~ *gorlâstyj* 'suuriääninen; rääväsui-nen'; ks. V. Vinogradov, Russkij jazyk 211). Yleisempi lieneekin Dalin (III 825) toissijaisena mainitsema adjektiiviva *porîstyj* 'id.', jonka *-ist*-johdin on huomattavasti tavallisempi ja produktiivisempi kuin edellä puheena ollut suffiksi *-ast*; vrt. *porâ*-sanaan etymologisesti läheisesti kuuluvasta substantiivista *napôr* 'tarmo, sitkeys' johdettua adjektiiviva *napôrîstyj* 'tarmokas, sitkeä'.

Edellä mainittuja adjektiiveja en ole löytänyt muista venäjän kielen leksikoista — en vanhoista enkä uusista —, eikä niitä vastaavia johdoksia näy olevan muissa slaavilaisissa kielissä. *Poràstyj* ja *porìstyj* lienevät niin muodoin puhtaasti pohjois-isovenäläisiä johdoksia, joiden kohdalla Dal esittää valitettavasti ylen niukalti niiden käyttöä valaisevia esimerkkilauseita. Sellaisia ovat mm. *porìstyj čelovèk* 'kypsässä iässä oleva mies; keski-ikäinen mies', *poràstoje dèrevo* 'rakennusaineeksi sopiva puu' [alkuaan ilmeisestikin 'täysikasvuinen puu'].

Kiintoisan semanttisen paralleelin tapaamme suomesta ja eräistä sen sukukielistä. Suomen sanalla *aika*, joka on kieleemme luonteen mukaisesti kehittynyt myös adjektiiviseksi, on »konkreettinen merkityksensä» = 'täysi-ikäinen, täysikasvuinen' (ks. Lauri Hakulinen, Vir. 1955 s. 312), vrt. *aika mies*, *aika lehmä*, *aika hieho* jne.

Saara Vähäsantanen on pro gradu -tutkielmassaan »*Aika*-sanueen merkitysoppia» (syksy 1961) tullut siihen tulokseen, että *aika*-sanana adjektiivinen käyttö on alkanut vasta kantasuomalaisen ajan jälkeen suomen kielen erikoiskehityksen aikana (mt. 7). Edelleen hän toteaa, että tämän substantiivin adjektiivinen käyttö näyttää olevan aunukselaismurteissa ja Vienan karjalassa suomalaista perua (mt. 11). Hän on varmaan oikeassa selittäessään (mt. 15), että sellaiset *aika*-adjektiivin merkitykset kuin 'iso, hyvä, kelpo, pystyvä' ovat muovautuneet merkityksestä 'täysi-ikäinen, täysikasvuinen'. Kansankielen sanakirjan käsikirjoituksessa on *aika*-adjektiivin merkityksenä paitsi 'täysikasvuinen' ja 'iso' myös 'varakas': *aika talossa on aika ahvenetkin*. Muistiinpanoissani, jotka olen tehnyt syksyllä 1955 Neuvostoliiton Tiedekatemian venäjän kielen instituutissa, on seuraava esimerkkilause, jossa ven. adjektiivi *poràstyj* merkitsee ilmeisesti myös vaurasta: *u jègo izba porasta* 'hänellä on iso (? vauras) talo' (Holmogory, 18. vs.). Karjalan kielen sanakirja (oikaisuviedoksena) mainitse *aiga*-adjektiiville sellaiset merkitykset kuin 'aikuinen; aika(moinen), kelpo, koko, suuri, varakas' (*aiga taloi* 'suuri, varakas talo', Suoj.; *aiga miez on jo*, Säämäj.; *olipa šiinä aika elävä*, Vuokkin.). Kun ven. adjektiivit *poràstyj*, *porìstyj* ovat tyypillisiä pohjois-isovenäläisyyksiä, tulee mieleen ajatus, että ne ovat saattaneet syntyä suomalais-karjalaisen mallin mukaan ja olisivat näin ollen ainakin jossakin määrin merkityslainoja. Tätä oletusta on kuitenkin tällä erää vaikea todistaa, sillä käytettävissäni oleva venäläinen murreaineisto on kovin vähäinen.

Semanttinen paralleelisuus tai merkityslainan mahdollisuus on nähdäkseni paljon ilmeisempi *poràto*-adverbin kohdalla. Tämän adverbin käyttö merkityksessä 'kovin, erittäin, sangen, melko, aika, aimo' tunnetaan Karjalan venäläismurteissa, Arkan-gelin, Vologdan, Jaroslavin ja Permin alueella sekä jopa Siperiassa (ks. Dal⁹ III 826, A. Podvysockij, SOAN 133, R. I. Avanesov, Očerki russkoj dialektologii 181 ja A. M. Seliščev, Dialektologičeskij očerk Sibiri I 261). Puhuessaan *aika*-sanana adverbisesta käytöstä Saara Vähäsantanen (mt. 21) esittää sille vanhasta kirjasuomesta seuraavat merkitykset: 'kovin, erittäin, hyvin; koko, melko, jokseenkin' ja huomauttaa erityisesti, että Lönnotin esimerkeissä on »tärkeällä paikalla 'kovin, erittäin', jonka takana ilmeisesti on adjektiivinen merkitys 'iso, huomattava' . . . » On siis luultavaa, että *aika*-adverbin alkuperäinen merkitys on suomen kielessä

aikojen kuluessa lientynyt. Kansankielen sanakirjan käsikirjoituksessa esitetään tälle adverbille seuraavat merkitykset: 'melkoinen, melko, kelpo; mokoma': *lumi sulaa aika luikuu*, nopeasti. Viht | *a. kinko* (kappale) *lohkes*. Nas | *a. sakiast rupijoa tulemoakii lunta*. Lemi | *tää on aika vilu tää huonek*. Kiih | *on se äeka iso talo*. Juv. — Karjalan kielen sanakirjassa *aika*-adverbilla on merkitys 'sangen, melko': *aika pohatta*. Uhtua | *aiga kauhis*. *a. harvazeh*. Suoj. — Pari esimerkkiä lyydistä: *aiga lašk oo se miež* 'aika laiska se mies on'; *a. taiboleh oled šie* 'aika hoksaamaton sinä olet' (J. Kujola, Lyydiläismurteiden sanakirja 4).

Esimerkkejä pohjoissovenäjän murteista: *kibitočka-to u ih porato hodka* 'kuomureki heillä on sangen [aika] nopeakulkuinen'; *zdeš porato mëlko* 'täällä on aika matalaa'; *porato doròdno* 'hyvin paljon'; *porato dobër* '[hän] on aika antelias'; *porato* 'erittäin, sangen' (Velikij Ustjugin sanasto vuodelta 1757). Adverbi *porato* on johdettu adjektiivista *poràtyj*, joka Dalin mukaan on 'nopsa; voimakas, vanttera; uuttera'. Eiköhän tämänkin adjektiivin perimmäisenä merkityksenä ole ollut 'täysikasvuinen' [→ 'pystyvä' → 'kelpo' → 'voimakas' → 'vikkellä']? Tätä adjektiivia käytetään murteissa kotieläimistä — eritoten koirista ja ratsuista — puhuttaessa. Ušakov (Tolkovyj slovar' russkogo jazyka III 602) selittää sanan kuuluvan metsästäjien kielenkäyttöön ja merkitsevän voimakasta ja rivakkajuoksuista (eläintä). Mainittakoon, että tunnettu venäläinen runoilija N. A. Nekrasov (1821—1878), joka vietti lapsuutensa ja varhaisnuoruutensa Jaroslavin läänissä, käytti adjektiivia *poràtyj* ajokoirien epiteettinä. Sanan hän oli varmaankin oppinut tuntemaan isänsä koiratarhan hoitajilta. Sekä *poràtyj*-adjektiivin että *porato*-adverbin kantasanana on jo edellä esiintynyt substantiivi *porà*. On mahdollista, että sen eräänä, ilmeisesti sekundäärisenä merkityksenä on varhemmin ollut myös 'voima, väkevyys' (← 'täysikasvuisuus' ← 'sopiva aika'). Siihen viittaavat serbian kirkkoslaavilaiset muistomerkit, joissa *poran* merkityksenä on ollut 'vis, violentia' (ks. Fr. Miklosich, Lex. Palaeoslov.-Graeco-Latinum 628).

Semantische Parallele oder Bedeutungsentlehnung?

VON IGOR VAHROS

Der Verfasser untersucht die semantischen Gemeinsamkeiten des finnischen *aika* (subst. Zeit, Frist; adj. tüchtig, recht, gross; adv. sehr, recht, gewaltig) und des russischen *porà* (günstige Zeit, Zeitpunkt, Periode) sowie die der nordgrossrussischen Ableitungen *poràstyj*, *poristij*, *poràtyj*, *porato*. Er nimmt an, dass das nordgrossrussische Adjektiv *poràstyj*, *poristij*

'volljährig, erwachsen, im besten Alter; tüchtig; kräftig, stark' teilweise durch Einwirkung der Bedeutung des finnisch-karelischen Adjektivs *aika* hat entstanden können. Weiter vermutet er, dass das Adverb *porato* 'äusserst, sehr, höchst', das man nur in Nordrussland und Sibirien antrifft, möglicherweise auch als Bedeutungsentlehnung zu erklären ist.